

ВІДБИТТЯ ПРОЦЕСУ ВНОРМУВАННЯ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПРИЙМЕННИКОМ *по* В МОВІ РАННІХ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

*Стаття присвячена розглядові питання про вноормування синтаксичних конструкцій із прийменником *по* в українській літературній мові 20-х рр. ХХ ст. Досліджено ранню творчість Б. Антоненка-Давидовича, в якій процес уноормування зазначеного питання знайшов своє віддзеркалення.*

Ключові слова: уноормування, літературна мова 20-х рр. ХХ ст., конструкції з прийменником *по*, мовна творчість Б. Антоненка-Давидовича.

Карикова Н.Н. Отображение процесса нормализации конструкций с предлогом *по* в языке ранней прозы Б. Антоненка-Давидовича. *Статья посвящена вопросу нормализации синтаксических конструкций с предлогом *по* в украинском литературном языке 20-х гг. ХХ ст. Исследовано раннее творчество Б. Антоненка-Давидовича, в котором отобразился процесс установления нормы в данном вопросе.*

Ключевые слова: нормализация, литературный язык 20-х гг. ХХ ст., конструкции с предлогом *по*, языковое творчество Б. Антоненка-Давидовича.

Karikova N.M. *Reflection the standardization process of constructions with the preposition on in the language of B. Antonenko-Davydovych's early prose. The article discusses the question of the standardization of syntactic structures with the preposition on in the Ukrainian literary language of the 1920-s. The author reveals the reflection of this process in the language of B. Antonenko-Davydovych's early prose.*

Keywords: standardization, language standard of the 1920-s, constructions with the preposition *on*, linguistic creative work of B. Antonenko-Davidovich.

Відрядно, що сучасні українські лінгвісти все частіше згадують імена Є. Тимченка, А. Кримського, О. Курило, О. Синявського, В. Ганцова, М. Сулими, М. Гладкого, І. Огієнка, В. Сімовича та ін. [див.: 11; 17; 20; 21; 23; 29; 30; 31; 32 та ін.] – знаних мовознавців 20-х років минулого століття, які вперше на наукових засадах нормалізували українську літературну мову тієї доби. Саме їх сумлінна робота над виробленням відносно єдиних літературних норм, їх кодифікацією та впровадженням стала під ту пору значущим кроком для подальшого розвитку української літературної мови.

Для повнішого відтворення історичного минулого нашої мови, а саме періоду 20-х рр. ХХ ст. – «доби українізації», потрібно досліджувати й зворотній зв'язок. Маємо на увазі відбиття процесу нормалізації в мовній практиці тогочасних «працівників пера», зокрема письменників. Прикро, але таких публікацій на сьогодні в українському мовознавстві обмаль. Наша розвідка є спробою хоч би почасти заповнити цю лакуну. За мету ми визначили – дослідити конкретне питання, а саме: чи віддзеркалилися тогочасний процес уноормування синтаксичних конструкцій із прийменником *по* в мовній практиці красного письменства. Для цього ми розглянули ранню творчість (1923–1932 рр.) Б. Антоненка-Давидовича.

У 20-ті рр. ХХ ст. питання про вживання синтаксичних конструкцій із прийменником *по* належало до невнормованих у літературній мові. Так, у

науковій праці В. Сімовича «На теми мови» знаходимо таку цитату: «А, тимчасом, у рукописах наших письменників і друкованих творах, навіть академіків наших, його [прийменника *по*] вживається цілком, як у московській мові, хоч у нас, у таких випадках, треба вживати т о и н ч и х п р и м е н и к і в, то своїх ф р а з, то просто поодиноких в і д м і н к і в» [22: 21]. Наведені рядки написані на поч. 20-х років, проте процес унормування цього питання тривав і далі і гостро стояв на порядку денному аж до початку 30-х років минулого століття. Ось як, наприклад, М. Сулима 1927 року описував тогочасні мовні настанови щодо вживання прийменника *по*, що їх надавали деякі «знавці» української мови: «Отже: як натрапиш на “по”, мерщій обминай його, або перекивай його прийменником “за”... Найкуруйозніше тут те, що такий настрої виявляють люди до української мови у всякому разі ближчі, ніж переважна маса сьогоднішніх т. зв. лекторів укрмови»¹ [25: 75]. Майже аналогічну цитату знаходимо й у статті М. Гладкого «Синтакс нашої газетної мови» (1927 р.): «Взагалі конструкції з прийменником це є найслабше місце нашої газетної мови. Почувши дещо про те, що, приміром, російські конструкції з прийменником *по* (“по его сонету”, “по Марксу”) віддаються в укр. мові конструкціями з прийменником *за* (“за його порадою”, “за Марксом”), наші газетні робітники почали удаватись до цього нещасливого *за* буквально скрізь ...» [10: 60]. У розвідці «Прийменник “по” в українській мові» (1930 р.) читаємо: «Науразливіше місце малопідготованого українського мовлянина є вислови з прийменником “по”, а надто ті звороти, де російське *по* заступають інші вирази» [18: 71].

Упродовж 20-х років минулого століття з-під пера Є. Тимченка, О. Курило, М. Левицького, І. Огієнка, В. Сімовича, М. Сулими, М. Гладкого та ін. вийшли численні наукові й науково-популярні розвідки, де мовознавці висловили свої заваги щодо неправильного використання синтаксичних конструкцій із прийменником *по*, надаючи при тому «поправні» форми [див.: 10; 12; 15; 16; 22; 24; 26; 27; 28].

На увагу заслуговує той факт, що у тогочасних мовознавчих розвідках простежується певний поступ у розв'язанні питання нормативного використання конструкцій із прийменником *по*. Так, в «Увагах до сучасної української літературної мови»², що побачили світ 1920 року, О. Курило

¹ М. Сулима мав на увазі С. Гаєвського, який у статті «Механізація мови» (1926 р.) висловив такі спостереження й міркування: «Так само «Уваги», а за ними й інші автори почали вигонити «по». Хрестовий похід на оце злокапасне «по» пішов такий сильний, що скрізь тепер і на кожному місці його заміняють прийменником «за». Через те, кажуть, на Україні вже ніколи не будуть м у х и л а з и т и п о с т о л і, а з а с т о л о м. Вправи ці на оце бідолашне «за» розлились таким широким потоком, що набирають уже анекдотичних форм. ... Навіть Гр. Іваниця («Курс укр. яз.», стор. 106) рекомендує перекладати російський вираз: «по его словам», на – «за його словами» [9, с. 72–73].

² Стилістичний порадник О. Курило, що під ту пору набув надзвичайної популярності не тільки серед мовознавців (причому як «східняків», так і «західняків» [див., наприклад, наукову працю В. Сімовича «На теми мови», 1924 р., с. 23]), а й серед редакторів, письменників, учителів та інших культурних діячів. Навіть ті, хто ближче до середини 1930-х рр. у своїх погромницьких статтях звинувачували дослідницю в

присвятила зазначеному питанню окремий розділ «Неправильне вживання прийменника *по*» [12: 31–33], де «... навела ... багато прикладів, щоби вказати, скільки значиннів українська літературна мова, ідучи за російською, надала прийменникові *по*» [12: 33]. Далі О. Курило зауважила: «І це *по* в усіх російських його значіннях так вкоренилося в психологію сучасної нашої літературної мови, що навіть ті, що й свідомо ставляться до мови, неправильно його вживають»³ [12: 33]. Авторка poradnika вказала, що українська мова на означення місця «подибує локатив», або ж місцевий відмінок, на відміну від російської мови, де прийменник *по* в таких випадках уживається з дативом (давальним відмінком), як-от: *Пісня його лунає по широким просторах України* (Метл.); *Трудно стало старенькій по людях служити* (Г. Барв.) [12,: 33].

У другому перевиданні poradnika (1923 р.) О. Курило вказала на ще одну особливість української мови щодо «означення місця, а саме певного напрямку його» [13: 51–52]. У таких випадках, як зазначила дослідниця, використовується безприйменникова конструкція з «аблятивом» (або орудним відмінком), наприклад: *Черемошем пливуть сплави на далеку чужину* (Гр.); *Ой, бо вже я їду полем та все лісом зелененьким* (Гр.) ... [13: 52]. Прийменника ж *по* слід уживати, «коли треба вказати на рух різними напрямками: – *По всьому саду ходила шукаючи – нема* (Гр.) ... » [13: 52].

У третьому виданні «Уваг ...» (1925 р.), що вийшли через п'ять років після публікації першого видання, читаємо: «Йому [прийм. *по*] в сучасній літературній мові надають усі ті значіння, що він має в російській літературній мові. Українська мова здебільшого вживає або інших прийменників відповідного значіння або замість прийменникових зворотів має відповідні звороти безприйменникові» [14: 165]. Іще О. Курило додала, що, «крім локатива», який вживається з прийменником *по* на означення місця й часу, українська мова вживає й акузатив, або знахідний відмінок, на означення мети й межі, наприклад: *Пішли дівки по ягідки* (Чуб.); *Не буду завжди ходити по воду* (Яв.); *Буде сіна по самі удила, буде води по самі поводи* (Чуб.); *Жупани по коліна, пошиті до діла* (ib.) [14: 167–168].

Отже, можна припустити, що брак під ту пору (а саме: на поч. 20-х рр. ХХ ст.) чітко окреслених правил, або норм уживання синтаксичних конструкцій із прийменником *по*, так чи так віддзеркалилися в мовній практиці тогочасного красномовства.

контрреволюційній націоналістичній боротьбі, були вимушені визнати, що «саме «Уваги» довгий час були найавторитетніші в мовних питаннях» [див.: 8]. У 1934 році Г. Сабалдири зазначав: «Твердження Олени Курило, на жаль, досить довгий час були незаперечним каноном синтаксичним, рідко хто зважувався піднімати проти них голос» [19: 202–203].

³ Порівняймо цей абзац із першого видання «Уваг ...» із таким самим абзацом, уміщеним у третьому виданні poradnika: «Я навела багато прикладів, щоби вказати, скільки всяких відтінків, навмання ідучи за російською, українська літературна мова надала прийменникові *по*. І те *по* усіма його російськими відтінками так вкоренилося в сучасній українській літературній мові, що навіть ті, що й свідомі складні української мови, хибно його (прийм. *по*) вживають ...» [14: 166-167].

Знаходимо цьому реальні підтвердження, проаналізувавши прозові тексти Б. Антоненка-Давидовича, написані у 1920-ті роки. Так у ранніх творах письменника (до 1925 р.) відшукалося немало «хибних» синтаксичних конструкцій із прийменником *по*, які пізніше (у перевиданні його оповідань 1930 р.) було змінено на правильні форми⁴, наприклад:

Збірка оповідань «Запорошені силуети», 1925 р.	Збірка оповідань «Синя Волошка», 1930 р.
«Наче по команді , ми кинулись додолу ...» [1: 22].	«Наче за командою , ми кинулись додолу ...» [4: 17].
«Я, здається, навмисне, по якійсь драчливій волі , наспівував революційний мотив ...» [1: 33].	«Я, здається, навмисне, за якоюсь драчливою волею , наспівував ... революційний мотив ...» [4: 25].
«... а сонце ... роздирало каламутні плями по закуреній стіні «Машинної»...» [1: 49].	«... а сонце ... розкидало каламутні плями на закуреній стіні «Машинної»...» [4: 113].
«Коли-ж раптом зірвуться урагани й божевільною кіннотою смерти пролетять по вулицях міста ...» [1: 54].	«Коли ж раптом зірвуться урагани й божевільною кіннотою смерти пролетять вулицями міста ...» [4: 181].
«Вітер злегка пробіг по верховині тополь і збудив їхню тугу ...» [58].	«Вітер злегка пробіг верхом тополь і збурих їхню тугу ...» [4: 184].
«Карпо Хведорович Наумець, по фаху – полтавський булочник ...» [1: 70].	«Карпо Хведорович Наумець, з фаху – полтавський булочник ...» [4: 116].
«Сашка з листом побіг по призначенню , а Шийка став розглядати пошту» [1: 106].	«Сашка з листом побіг із продкому , а Шийка став читати пошту» [4: 106].
«Останніми корчами була неясна, безбілетна подорож по чужій, незвичній залізниці на покрівлі товарового вагону ...» [1: 123].	«Останніми корчами була неясна, безбілетна подорож чужою залізницею на покрівлі товарового вагону ...» [4: 192].
«Над вечір приїхав уповноважений по перевиборах до Ради тов. Бурдун» [1: 129].	«Надвечір до села приїхав уповноважений перевиборів до Рад товариш Бурдун» [4: 149].
«... він [пес] неспвідомо, швидче по інтуїції прийняв над нею моральне шефство ...» [1: 138].	«... він [пес] неспвідомо, швидше за інтуїцією взяв над нею моральне шефство ...» [4: 44].
«... ідесь під низом цокотіли по рейках колеса ...» [1: 142].	«... ідесь під низом цокотіли на рейках колеса ...» [4: 47].

⁴ Навряд чи ці виправлення зробив сам Б. Антоненко-Давидович, адже як він гадував пізніше (див. його книжку «В літературі й коло літератури» (1964 р.), під ту пору, коли автор іще ходив у письменниках-початківцях, він «... не раз пік рака перед редакторами, бачачи, якого строкатого вигляду набирають сторінки ... [його] рукопису після їхнього правлення ...» [6: 143]. Отже, припускаємо тут утручання редакторської руки.

« <i>Пегас по старій звичці</i> кинувся до капітана ...» [1:144].	« <i>Пегас за старою звичкою</i> кинувся до капітана ...» [4: 49].
«... і йому [полковникові] <i>по щирості хотілось</i> начепити на волохаті Пегасові груди Георгієвського хреста, але-ж відомо – носити собакам хрести <i>по артикулу</i> не годиться ...» [1: 147].	«... і йому [полковникові] <i>щиро хотілось</i> начепити на волохаті Пегасові груди Георгієвського хреста, але ж відомо – носити собакам хрести <i>за артикулом</i> не годиться ...» [4: 51].
« <i>Повертаючись назад, трохи зморений</i> гострими хвилями завойованого кохання, Пегас <i>по дорозі приймає</i> огрядний вигляд старого вояки ...» [1: 148].	« <i>Повертаючись назад, трохи зморений</i> гострими хвилями завойованого кохання, Пегас <i>дорогою приймає</i> огрядний вигляд старого вояки ...» [4: 51].
« <i>Кашовар зник, а Пегас голодний блукав по спорожнілих, мертвих вулицях</i> » [1: 149].	« <i>Кашовар зник, а Пегас голодний блукав спорожнілими мертвими вулицями</i> » [4: 52].
«... <i>снують метушливо по дворі</i> самовпевнені обличчя юнаків ...» [1: 151].	«... <i>снують метушливо двором</i> самовпевнені обличчя юнаків ...» [4: 53].

Іще знайдено речення, де правильність використання прийменника *по* викликає сумнів, наприклад: *І виступали чередою по спеціальності* борімянські промовці ... [1: 114]; *Пегас по течії* за похнюпленими, зігнутими людьми забіг сюди [1: 149]; *Потім [він] оглянувся ще по коридору і пішов* [7: 40]; *Але тепер, коли з'явився цей Радченко ... усе піде по іншому* [5: 62] та ін.

Щоправда, можна навести достатню кількість прикладів із ранньої мовної практики Б. Антоненка-Давидовича, де прийменника *по* вжито правильно й доречно, як-от: 1) зі знахідним відмінком: *Настя Федорівна метнулася до столу по каламар і ручку* [3: 36]; *Перебрели по коліна* якусь річку ... [1: 145]; ... куди Наташа приходила із свого головного складу *по газети* [7: 22]; *По п'ять набойів* лишилось на чоловіка ... [1: 50]; *Якось не до речі серед сіро-жовтих мурів стоять по обидва боки товсті колоюни* ... [1: 141]; 2) із місцевим відмінком: ... коли Загорулько встав, пройшовся широкими кроками *по кімнаті* ...; ... *наче блукає по цвинтарю* ... [5: 273]; *Настя Федорівна встала ... й ударила мене по руці* [3: 26]; *Кота звичайно випускали по обіді на прохідку* ... [5: 280-281]; ... і радісно хльоснує *по щоках* [5: 289]; *Коли проминуть десятиріччя й віки – по нас* лишається книги й будівлі [2: 4]; *Прийде час і їх [книжки] розтягнуть по бібліотеках*, рознесуть *по школах*, розкрадуть ... [5: 52]; *По кутках* починають ворушитись *окопні* люди й спросоння *недобре* поглядають на нас [3: 44] та ін.

Отже, проаналізований матеріал дозволяє зробити такий висновок: питання правильного вживання та відтворення українською мовою синтаксичних конструкцій із прийменником *по* було дійсно важливим для внормування літературної мови 20-х рр. ХХ ст. Цей процес знайшов своє відображення в мові тогочасних письменників, що засвідчують наведені приклади з ранньої мовної практики Б. Антоненка-Давидовича. Поданий матеріал доповнює й розширює наші знання про українську літературну мову «доби українізації».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Антоненко-Давидович Б.** Запорошені силуети (оповідання). – Х.: ДВУ, 1925. – 256 с.
2. **Антоненко-Давидович Б.** Люди й вугілля. – Х.: ДВОУ «Український робітник», 1932. – 39 с.
3. **Антоненко-Давидович Б.** Печатка (оповідання). – Харків; Київ: ДВУ, 1930. – 88 с.
4. **Антоненко-Давидович Б.** Синя Волошка (збірка оповідання). – Вид-ня друге. – Харків; Київ: Книгоспілка, 1930. – 200 с.
5. **Антоненко-Давидович Б.** Смерть. ДВУ, 1928. – 321 с.
6. **Антоненко-Давидович Б.** Тонни і грам / Б. Антоненко-Давидович // В літературі й коло літератури. – К.: Молодь, 1964. – С. 164–192.
7. **Антоненко-Давидович Б.** Тук-тук ... – Видавниче Товариство «ЧАС». – Київ, 1926. – 60 с.
8. **Василевський С.** Добити ворога // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: [док. і матеріали] / [упоряд.: Л. Масенко та ін.]. – К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 163–181.
9. **Гаєвський С.** Механізація мови // Життя й революція. – 1926. – № 8. – С. 71–76.
10. **Гладкий М.** Синтакса нашої газетної мови // Червона преса. – 1927. – № 8–9. – С. 59–63.
11. **Єрмоленко С. Я.** Норма мовна / С. Я. Єрмоленко // Українська мова: [енцикл.] / [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К.: Вид. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – 2004. – С. 420–421.
12. **Курило О.** Уваги до сучасної української літературної мови. – Київ, 1920. – 47 с.
13. **Курило О.** Уваги до сучасної української літературної мови: 2-ге вид. – Київ, 1923. – 118 с.
14. **Курило О.** Уваги до сучасної української літературної мови: 3-тє вид. – Київ, 1925. – 248 с.
15. **Левіцький М.** Паки й паки (Про нашу літературну мову). – Відень; Київ: Наша Воля, 1920. – 67 с.
16. **Огієнко І.** Чистота й правильність української мови: [підруч. для вивч. укр. літ. мови]. – Львів: З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка, 1925. – 215 с.
17. **Пономарів О.** Культура мови. Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2008. – 239 с.
18. **Прійменник «по»** в українській мові: [колект. робота] / [Гудзенко, Дикий, Зайцева та ін.] // Збірник Центральних Державних Курсів Українознавства. – Х.: Радянська школа, 1930. – № 3. – С. 71–78.
19. **Сабалдир Г.** Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: [док. і матеріали] / [упоряд.: Л. Масенко та ін.]. – К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 201–219.
20. **Селірей П. О.** Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство: [наук.-теор. журн.]. – 2008. – № 1. – С. 49–66.
21. **Сербенська О. А.** Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Волошак. – К.: Просвіта, 2001. – 204 с.
22. **Сімович В.** На теми мови. – Прага; Берлін: Нова Україна, 1924. – 45 с.
23. **Струганець Л.** Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.
24. **Сулима М.** Мова української газети // Червона преса. – 1927. – № 3–4. – С. 23–25.
25. **Сулима М.** Регулятори й дисонатори української літературної мови // Життя й революція. – 1927. – № 1. – С. 74–78.
26. **Сулима М.** Трохи про мову «Плуга» // Плужанин. – 1927. – № 8. – С. 19–23.
27. **Сулима М.** Українська фраза. Коротенькі начерки. – Х.: Рух, 1928. – 96 с.
28. **Тимченко Є.** Льокатив в українській мові (з української складни) // Збірник Історично-філологічного відділу / [колект. автор.]. – К.: Вид. АН УРСР, 1925. – № 18. – 69 с.
29. **Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду** [док. і матеріали] / [упоряд.: Л. Масенко та ін.]. – К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
30. **Фаріон І.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне вид.) – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 328 с.
31. **Шевченко Л. Л.** Так це починалося ... (Розвиток мовознавства в 20-ті роки) // Мовознавство: [наук.-теор. журн.]. – 1998. – № 6. – С. 3–8.
32. **Яворська Г.** Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / [Нац. акад. наук України: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні]. – К., 2000. – 288 с.